

SLOVENSKO ISKUSTVO ARHITEKTONSKIH OSTVARENJA U CRKVENOM GRADITELJSTVU

Jože Marinko, Leon Debevec

UDK 264.031(726)
Izvorni znanstveni rad

Auktori ukratko predstavljaju slovensko iskustvo arhitektonskog ostvarenja u crkvenom graditeljstvu. Posebno naglašavaju plodno razdoblje baroka koje je u Sloveniji trajalo sve do završetka Prvoga svjetskoga rata te kulturne utjecaje germanskog, romanskog i slavenskog kruga. Osobit doprinos umjetničkoj razini crkvenog graditeljstva dao je Jože Plečnik i njegovi učenici. U teškom stanju našla se crkvena arhitektura nakon Drugoga svjetskoga rata. Mlađa generacija arhitekta koji su se ogledali na području crkvene arhitekture stasala je nakon Drugoga vatikanskoga sabora i pokušava pronaći arhitektonski izraz spajajući međunarodne trendove i nadahnuća povijesno-regionalne baštine. U novije vrijeme radi se na osnivanju Instituta za sakralnu umjetnost koji bi djelovao u okvirima Ljubljanskog univerziteta i u suradnji s crkvenim strukturama.

Kad je papa Ivan Pavao II, prije tri godine posjetio Sloveniju, odmah je primjetio, da je naša zemlja posvećena brojnim crkvama, kapelicama i svetim znamenjima koji još i danas govore da tu živi narod sa snažnim kršćanskim korjenom (prim. Ivan 1996). Zbog te posebnosti mnoge bi predjele mogli nazvati sakralnima, pogotovo kad znamo, da u Sloveniji postoji oko 2800 crkvenih zgrada, na relativno malom prostoru. Najveći dio predstavljaju crkve izgrađene u povijesnim stilovima: gotskom, baroknom ili u pseudopovijesnim stilovima iz 19. i početka 20. stoljeća. U starim gradskim i seoskim jezgrama to su bile biskupijske, župne, samostanske crkve i podružnice. Mnoge crkve, postavljene na brdima i brežuljcima, postale su hodočasničke za okolicu ili za pojedinu biskupiju. Sve su one građene na izabranim lokacijama, iako mnoge od njih nemaju neke posebne arhitektonske vrijednosti.

Budući da Slovenija leži na raskršću triju etničkih grupacija, romanske, germanske i slavenske, utjecaji na njezinu arhitekturu bili su različiti. U doba gotike, do reformacije, naročito su bili izraženi sjeverni tj. njemački uzori. U tom razdoblju nastale su crkve na Ptujskoj gori, u Mariboru, na Ptuju i druge. Sa protureformacijom, naročito u Ljubljani,

došli su talijanski arhitekti i podigli biskupijsku crkvu Sv. Nikolaja, križnišku crkvu, uršulansku crkvu Sv. Trojstva i druge. Mnoge srednjovjekovne zgrade u doba baroka su izmijenile svoj izgled po "novoj modi". Uzrok tome nije bio samo novi izgled koji se identificirao sa vraćanjem rimokatolicizmu, nego i neki poseban afinitet prema baroku, za kojeg je Plečnik rekao, da je vrlo blizak slovenskoj duši. Crkvene zgrade u baroknom stilu možemo naći čak do kraja prvog svetskog rata, iako su najveće župne i samostanske crkve kraja 19. stoljeća izgrađene u neogotskom i neoromaničkom stilu (npr. franjevačka crkva u Mariboru, crkva sv. Josipa u Ljubljani).

Poslije Prvog svetskog rata malo se gradilo na crkvenom području. Ono što je u razdoblju do Drugog svjetskog rata bilo ostvareno - zaslugom arhitekta Jože Plečnika - predstavlja jedno od najvećih dostignuća crkvenog graditeljstva u slovenskoj povijesti. Malo je arhitekata koji bi bili poznati i izvan svoje zemlje; Plečnikova ostvarenja započela su u Beču već na početku stoljeća, nastavila na Hradčanima u Pragu, Zagrebu, Beogradu i drugim gradovima nekadašnje Jugoslavije, te završili u Ljubljani, dvanaest godina poslije završetka drugog svjetskog rata. Pored mnogih ostvarenja u crkvenom graditeljstvu, Plečnik je u svojoj školi "izučio" niz arhitekata, koji su još u vrijeme "jedino prihvatljivog" modernizma sačuvali kvalitet arhitektonskih djela. Ta su proizlazila iz dubinskoga poznavanja arhitektonskog stvaralaštva prošlosti. Zbog njegovih izvanrednih dostignuća u slovenskoj sakralnoj umjetnosti, a posebno zbog njegova utjecaja na generacije arhitekata koji su počeli stvarati crkvenu arhitekturu poslije Drugoga vatikanskog koncila, prvi dio našega referata posvećen je Plečniku i njegovoj školi.

Drugi svjetski rat, a naročito revolucija, prekinuli su za više desetljeća skoro sve djelatnosti na području crkvenog graditeljstva. Za vrijeme rata, te u prvim godinama nove vlasti, bile su srušene ili zapaljene mnoge crkvene zgrade, među kojima neke s vrlo rijetkim umjetničko - povijesnim vrijednostima (npr. župna crkva u Poljanama nad Škofjom Lokom, arh. G. Mačka).

Gradile su se mnoge stambene, javne i industrijske zgrade, a tek krajem 60-tih godina su nastale prve značajnije crkve nova doba. U međuvremenu je država osigurala zaštitu povijesnih spomenika najvišeg stupnja, a Crkva je vodila brigu o uzdržavanju i rekonstrukciji svih ostalih zgrada. U to vrijeme vršile su se mnoge adaptacije pomoćnih prostorija za vjeronauk i prostorija za stanovanje. Razumije se da to nisu bili zadaci za

“velike” arhitekta, pogotovo kad se znalo, da to može biti samo loša referencija.

Vatikanski koncil je dao Crkvi u Sloveniji snažan poriv na svim područjima, pa tako i na građevinskom. U povijesnim crkvenim zgradama naročito se pazilo na obnovu unutrašnjosti, prije svega na uređenje prezbiterija sa ambonom, sjedištem i oltarom “prema narodu”. Kod tih zahvata dolazilo je - a i dan danas se to nije promijenilo - do sukoba sa zavodima za zaštitu kulture (prim.: Debevec 1997). Iako bi u tim suprostavljanjima mogli vidjeti političke ili (ne)stručne razloge, potrebno je priznati, da mnoga rješenja nisu bila dobra. Zadatak kako riješiti novo uređenje prezbiterija u kvalitetnom povijesnom ambijentu, pokazao se teškim. To se može lijepo razaznati i iz stručne literature.

Prve pokoncilske crkve su počeli projektirati arhitekti iz Plečnikove škole, a kasnije njegovi asistenti. Toj generaciji, koja je još imala vezu sa velikim “majstorom”, slijedila je mlađa generacija, koja je bez posebnog obrazovanja počela djelovati na području sakralne arhitekture. Cijelo to razdoblje od 30 godina mogli bismo nazvati modernim, iako postoje različita usmjerenja koja su do nas dolazila iz svijeta i imaju svoj utjecaj. Svako djelo nosi u sebi više ili manje opasne znakove svjetskih trendova u arhitekturi. Zato ćemo u drugom dijelu ovoga referata najprije raspravljati što bi u slovenskom prostoru mogli nazvati autentičnim i kako su se pojedine crkvene građevine odazivale na taj zahtjev. Pošto nijedno umjetničko ostvarenje nije moguće strpati u unaprijed oformljen okvir - svako rješenje odstupa barem u nekom dijelu - odlučili smo da podijelimo modernu slovensku sakralnu arhitekturu na dva dijela, glede na polaznu točku ili ishodište. Prvo ishodište bi bili utjecaji međunarodne arhitekture (International style, Modern style,...). Drugo ishodište bi bili povijesni i regionalni utjecaji, kao osnova za kontinuitet identiteta.

U trećem dijelu našeg razmišljanja moramo razjasniti potrebu po specifičnom obrazovanju koje predstavlja *conditio sine qua non* za kvalitetno arhitektonsko stvaralaštvo na području crkvenog graditeljstva. Već je i antički teoretičar arhitekture Vitruvij, razmatrajući arhitektonsko obrazovanje, utvrdio neizbježnu vezu između teorije i prakse: “Arhitekt mora biti talentiran i prihvatljiv od znanosti, jer ni talent bez znanosti, ni znanost bez talenta ne mogu stvoriti savršenog umjetnika. Kad je dakle, znanost bogata tj. puna takvih različitih i svestranih znanja, mislim da se s pravom mogu priznati za arhitekta samo oni koji su se od djetinjstva penjali stepenicama različitih disciplina. Hranili su se znanjima iz više

područja i vještina dok se nisu popeli do najvišeg hrama - do arhitekture.” (Vitruvij, str. 14).

Izgradnja crkvene zgrade traži od arhitekta, ne samo poznavanje “tehnologije”, upotrebe materijala i konstrukcije, poznavanja principa arhitektonske kompozicije,... nego i mnogo više. Zadatak arhitekta, slikara, kipara, glazbenika je ostvarenje takvog crkvenog ambijenta, koji će poticati dublje prihvaćanje evanđeoske poruke i utjecati na jače doživljavanje svetoga: “Ono što svećenik objašnjava riječima, to likovni umjetnik iskazuje ili izražava oblikom i bojom, glazbenik glazbom, tj. svatko u svom izraznom jeziku” (Jarm 1998, str.80). Zbog toga, svaki arhitekt koji bi želio stvarati na području crkvenog graditeljstva, pored osnovnog arhitektonskog obrazovanja, mora poznavati i poštovati specifične zahtjeve Crkve, koji su izraženi u brojnim crkvenim dokumentima i koji također sačinjavaju (kršćansku) kulturu određenog naroda. Za autentično umjetničko djelo ni to nije dovoljno - 'Umjetnik treba da u svoje stvaranje ulije svoju dušu” (prim.: Ličen 1998, 168).

Plečnik i njegova škola

Na traženje autentičnoga govora crkvenog graditeljstva u Sloveniji bitno je utjecao arhitekt Jože Plečnik. Rođen u Ljubljani, izučio je stolarski zanat, nastavio školovanje u Gracu te završio kod arhitekta O. Wagnera u Beču. U prvom desetljeću 20. stoljeća, već je projektirao prvu crkvenu zgradu Sv. Duha u Beču, da bi poslije toga otišao u Prag (10 godina), radio kao nastavnik u umjetničko - obrtničkoj školi. Poslije prvog svjetskog rata, u starosti blizu 50 godina, vratio se u Ljubljanu i prihvatio mjesto profesora arhitektonske kompozicije na tadašnjem Tehničkom fakultetu ljubljanske univerze. Iako je još nekoliko godina bio angažiran kod obnove rezidencije predsjednika Masaryika na Hradčanima u Pragu, izgradnji crkve Srca Isusova na Vinohradih, crkve Sv. Ante u Beogradu, crkve Majke Božje Lurdske u Zagrebu i na drugim zadacima izvan Slovenije, u slijedećih tridesetak godina nastala su njegova glavna domaća ostvarenja u crkvenom graditeljstvu.

O umjetničkom radu arhitekta Plečnika postoje brojne publikacije, a vrijednost koju ima danas, ponovno je produbljena tek poslije izložbe njegovih radova u Parizu, na početku 80-tih godina (prim.: Krečić 1992 ter : Prelovšek 1992). Mi ćemo u ovom razmišljanju spomenuti samo neka njegova gledanja koja bi mogla odgovoriti na pitanje glede njegovih odnosa do crkvenog graditeljstva.

Kad se 1919. godine stvorila nova država Kraljevina SHS, od koje su i Slovenci imali velika očekivanja, veliko je bilo oduševljenje za novom, vlastitom kulturom. U takvu viziju mogli bismo ubrojiti Plečnikovu čežnju za narodnom arhitekturom koja ne bi proizašla iz pučke arhitekture, već bi postala uzor "visokoj" arhitekturi. Urbanističkim i arhitektonskim planovima, Plečnik je dao Ljubljani značaj glavnog grada slovenskog naroda. U crkvenoj arhitekturi ostvario je rješenja - od sitnih detalja, do velikih objekata - koja su postala mjerila kvalitete.

Već trideset godina prije Drugoga vatikanskog koncila, Plečnik je svoje sakralne prostore zasnovao kao centralne, iako je liturgija bila još "klasična". Kad se oltar obrnuo prema ljudstvu (već poslije njegove smrti) nastali su interijeri koji su bili vrlo povoljni za obnovu u smislu pokoncilskih usmjerenja. Naime, to nisu bile "duge crkve" nego dvorane za okupljanje vjernika, što u ono doba nije bilo uobičajeno.

Dok se nije pravilno shvatila njegova arhitektura, bio je ocjenjen kao eklekticist ili klasicist, što po mjerilima modernizma nije bilo prihvatljivo. Jedno od ishodišta njegova pristupa zaista je bila antička i klasična arhitektura u kojoj je imao trajno nadahnuće. Sačuvavši kompozicijske principe - njegovu arhitekturu su nazvali "architectura perennis" - pojedini oblici i pojedini elementi, kroz njegovo stvaralaštvo, doživjeli su snažnu metamorfozu. Ulazni dio ljubljanskog groblja Žale npr. predstavlja čitav kompendij zgrada i detalja, koji pričaju o stvaralačkoj snazi svoga autora.

Za današnje vrijeme je nezamislivo njegovo majstorsko vladanje materijalima i tehnologijom njihove obrade. Svoju stolarsku izobrazbu nadgradio je radeći s različitim zanatlijama i kao profesor na Umjetničko - obrtničkoj školi u Pragu. Poslije povratka u Sloveniju, uz pratnju svojih projekata, "izučio" je mnoge majstore, naročito zidare, klesare, stolare i pojasare. Tradicija kvalitete zanatske izrade još je i danas živa u Sloveniji, u velikoj mjeri upravo zahvaljujući Plečniku.

"Za Boga nikad ništa nije dovoljno dobro" poznata je njegova misao. Takav stav izražava njegov visoki etički nivo. Za Plečnika možemo reći da je stvarno bio svećenik arhitekture. U njegovim biografijama i sačuvanim pismima čitamo s kolikom brigom se posvećivao svakom projektu, radeći na njemu dan i noć. Nekom prigodom, dok su se divili jednom od njegovih kaleža, Plečnik je rekao: "Ovako moli arhitekt."

Sa svojim ranim bečkim ostvarenjima (npr. Zacherlova palača) Plečnik je bio u vrhu moderne evropske arhitekture. U slijedećim

razdobljima svoga života sve je više tražio vlastiti izraz. Tako su ga jednom njegovu studentu pitali zašto ne radi onakvu arhitekturu kao Perret, u ono doba poznati francuski arhitekt. Plečnik jim je odgovorio: "Ono što Perret zna, ja ne znam, a ono što ja znam Perret ne zna."

Mnogi njegovi studenti bili su pravi vjernici (prim.: Omahen 1976). Neki od njih čitav život su živjeli u njegovoj sjeni i nikada nisu postigli samostojnost, dok je drugima to bila odlična škola.

Poslije rata malo se arhitekata bavilo sakralnom arhitekturom. Pored starog Plečnika, koji je neumorno stvarao do svoje smrti 1957, tu su bili i arhitekti Valentinčič, Bitenc, Gajšek i Kregar. Svi su danas pokojni, pa je zato lakše nešto reći o njihovom djelu.

Crkva u tom periodu nije bila značajan investitor, naravno iz političkih i ekonomskih razloga. Zbog velikog broja crkvenih zgrada u Sloveniji, neke su bile oštećene u ratu, većina napora bila je usmjerena u održavanje ili obnovu. Jer je taj posao vrlo osjetljiv, došla je do punog izražaja Plečnikova škola. Mnogobrojni zanatski majstori, koji su radili još za Plečnika, nastavili su raditi s njegovim učenicima, tako da je izvedbeni nivo bio skoro zadržan. Drugo je pitanje umjetničke snage. Iako su svi bili predani idejama svoga učitelja, iako su bili solidno stručno obrazovani, iako su bili i sposobni arhitekti, s velikim su naporom tražili autentičan govor u svojoj arhitekturi. U prvim desetljećima poslije rata za njih je to bilo posebno teško, jer je njihov učitelj "govorio" još klasičnim jezikom, a na drugoj strani udarna snaga moderne arhitekture bila je najjača. Tek u 60-tim godinama nastale su prve nove crkvene građevine za koje bi mogli reći da upotrebljavaju riječi i jezik moderne arhitekture.

Crkveno graditeljstvo poslije Koncila

Nov duh u Crkvi stvorio je uvjete i za novu arhitekturu. Nije još prošlo dovoljno vremena da bismo mogli sveobuhvatno i pravedno ocijeniti crkveno graditeljstvo pokoncilskog razdoblja. Pokušat ćemo pokazati kako su nastajale crkvene zgrade u Sloveniji, u tom razdoblju; od izbora arhitekata i likovnih umjetnika do izbora lokacije, pripreme programa, izrade projekta i izgradnje. Jer smo i sami aktivni na tom području, to neće i ne može biti ocjena, već će samo biti predstavljeni problemi, dileme, usmjerenja i dostignuća koja su pratili crkvene zgrade od ideje do realizacije.

Prije nego počnemo govoriti o sadašnjem crkvenom graditeljstvu u Sloveniji, razmotrit ćemo pitanje autentičnosti. Kod arhitektonskih

ostvarenja ozbiljno je pitanje autentičnosti izgrađenog objekta u usporedbi s idejom arhitekta. Slike, kipovi pa i literarna djela su konačni produkt umjetnika koji su ih stvorili. Kod glazbe je već drukčije, jer interpretacije muzičara ili orkestra mogu biti različite. Još teže je sa arhitekturom, gdje na njezinu izvedbu utječe veliki broj faktora, od stručnih do ekonomskih pa čak i političkih, a kritički se uvijek ocjenjuje samo izvedena arhitektura a ne njezina ideja.

Drugo je pitanje, da li autentičnost crkvenog graditeljstva, shvaćena kao čežnja za novim, drukčijim, do sada još neviđenim, znači samo po sebi kvalitetno, ili pak može biti autentično i ono rješenje koje ima svoje ishodište u arhitekturi nekog područja (ili naroda), a isto tako teži prema vlastitom suvremenom izrazu. U svakom slučaju specifičnost sakralne arhitekture zahtijeva, uz ostalo, i dobro poznavanje liturgije i pastorala jer tek tako može nastati djelo koje odgovara namjeni duhovnog prostora.

Autentičan izraz suvremenog crkvenog graditeljstva u Sloveniji, po našem mišljenju, bi prvo trebao biti istinsko kršćanska, zatim istinsko slovenska i na kraju istinska umjetnička ispovijed. Kršćanski ili točnije katolički, znači, da ima svoje korjene u naučavanju Crkve, posebno u usmjerenjima 2.vatikanskog koncila. Slovenski se treba razumjeti kao likovno-prostorni izraz vezan na pojedino geografsko i kulturno-povijesno područje kojih u Sloveniji ima više i među njima postoje bitne razlike. Uprkos tome, taj izraz ima nešto zajedničko, nešto što ne možemo nazvati drukčije nego slovensko. Istinska umjetnička ispovijed u sakralnom prostoru nije samo likovno, nego u prvom redu duhovno stvaranje, čiji je glavni zadatak, da nas usmjerava Bogu. Jasno je to izrazio Giovanni Papini rječima: "*Gospodine, tko na ovom svijetu traži ono što je lijepo, ne znajući traži Tebe koji si sva i potpuna Ljepota.*"

Izbor arhitekta postao je problem posljednjih 10 godina. Ranije su te zadatke rješavali arhitekti koji su radili još kod Plečnika, ili mlađa generacija koja nije imala straha raditi za Crkvu ni u "teškim" vremenima. Kao u svim povijesnim razdobljima, od završetka 80-tih godina sakralna arhitektura je postala interesantna i za one arhitekate koji su se prije 15 godina pitali o moralu arhitekta koji projektira crkvenu zgradu. Zbog sve jače čežnje arhitekata za projektiranjem novih sakralnih objekata - za bezbrojne manje zadatke još uvijek nemaju interesa - dolazi do pritiska na Crkvu da organizira javne natječaje. Iako je taj način uglavnom najdemokratičniji, pokazalo se (npr. u Luciji i Ajdovščini) da velik broj natjecatelja u crkvenoj zgradi vidi samo arhitekturu a ne poznaje specifične zahtjeve sakralnog prostora. Zato Crkva u Sloveniji raspisuje

pozivne natječaje na koje su pozvani arhitekti sa referencijama. U nekim slučajevima posao je dodijeljen izravno arhitektu.

Kad je u pitanju lokacija za novu crkvenu zgradu u novoj državi, demokratskoj Sloveniji, ništa se nije promijenilo. U dugoročnim prostorskim planovima nije bilo predviđenih lokacija za crkvene građevine pa je zato, ako se želi izgraditi novu crkvu, potrebna promjena plana. Za tu promjenu potrebna je politička suglasnost koju u gradovima skoro nije moguće dobiti. Suprostavljanje Crkvi, koje je u Sloveniji još izraženije od onoga u nekadašnjoj Jugoslaviji, dolazi do punog izražaja (npr. u Trbovljama ili u Velenju). Crkvene zgrade u prošlosti bile su postavljene na određenim lokacijama. Iako crkvena građevina u suvremenom sekulariziranom društvu nema takve uloge kakvu je imala još prije rata, ipak je teško shvatiti kakve su joj sve lokacije dodijeljene. Zbog svog sadržaja crkvena zgrada bi trebala biti znak u prostoru, kao što je u našoj zemlji uvijek i bila. Marginalna lokacija jedan je od problema suvremenih crkvenih građevina u Sloveniji.

Prije početka razmišljanja o projektantima i o lokaciji, trebao bi biti pripremljen program u obliku projektnog zadatka. Kad se prije trideset godina gradilo nove crkvene zgrade, ni Crkva ni arhitekti nisu bili pripremljeni na mnogobrojne zadatke. Čak se i danas rijetko dogodi, da bi arhitekt započeo posao na osnovi jasno definiranog programa. Kad investitor dobije mogućnost da gradi novu crkvu, obično detaljan program sastavlja skupa sa arhitektom.

Prema programu, crkvene građevine poslije koncila dosta su različite. Prve nove crkvene zgrade bile su zasnovane kao klasični bogoslužni prostori, a župni dvor sa učionicama za vjeronauk, bio je u posebnoj zgradi. Tek u 70-tim godinama počelo se s gradnjom župnih centara u kojima su bile "pod jednom krovom" okupljene različite funkcije, kao što je već nekoliko desetljeća poznato u zemljama Zapada. U prvom periodu je izrazito bila prisutna čežnja po višenamjenskim prostorima, gdje bi se održavale i mise i predavanja i okupljanja. Danas se za paraliturgijske funkcije upotrebljavaju posebne prostorije, tako da je bogoslužni prostor sačuvao svoju funkciju. Najviše su se gradile župne crkve u novim naseljima, na rubu većih gradova, ali i podružnice, kapelice i "znakovi" pokraj puta.

Arhitektova misao je izražena projektom. Poslije idejnog rješenja potrebno je pripremiti glavni projekt i detaljne izvedbene projekte. Crkvene zgrade se najviše razlikuju glede na ishodišta na kojima je zasnovan projekt. Stoga stajališta mogli bismo crkvene zgrade koje su

nastale poslije koncila podijeliti u dvije grupe, iako znamo da je u svakom umjetničkom djelu više ili manje prisutan veći broj faktora. U prvoj grupi su arhitekture locirane u urbanom ambijentu te im je ishodište što veća sličnost sa uzorima suvremene arhitekture koji se katkad i nekritički preuzimaju, tj. prenašaju. Takve crkvene zgrade mogle bi stajati u bilo kojem gradu ili u bilo kojoj zemlji što je jedna od bitnih osobina "pravovjernog" modernizma. U drugoj grupi su crkvene zgrade u ruralnom ambijentu ili na rubu urbanog i ruralnog prostora, kojima je ishodište očuvanje identiteta arhitekture toga prostora. Njihov likovni izraz namjerno je podvrgnut prirodnom i izgrađenom prostoru tražeći u njemu specifična rješenja. Taj stav je posebno opravdan u onim krajevima u kojima je još sačuvana prirodna ili povijesna baština (npr. kapelica pod Triglavom).

Arhitektura bez realizacije je mrtva, zbog toga je kvalitet izvođenja građevinskih i zanatskih radova jako bitan za njezin izgled. Jer su crkvene zgrade gradila ista građevinska poduzeća kao i ostale stambene, javne ili industrijske zgrade, većih razlika u kvaliteti osnovnih građevinskih radova nema. Iako su to dvorane sa oko 300-400 sjedišta, konstrukcijski nisu bile zahtjevne. Razlika se pokazala kod obrtničkih radova. Tu ima nekih jako lijepih proizvoda iz kamena, drva i plemenitih metala. Pored industrije obrade materijala još je djelomično živa tradicija ručne obrade, bez koje nije moguće izvesti zahtjevnih radova u crkvenim interijerima. U posljednim se godinama obnavljaju obrtničke škole koje će izučiti nove majstore.

Ako bismo na kraju pokušali zaključiti što je bitno utjecalo na traženje autentična govora crkvenog graditeljstva u drugoj polovini 20. stoljeća u Sloveniji, mogli bismo reći, da je to u prvom redu Plečnikova *architectura perennis* koja je imala svoje ishodište u klasičnoj arhitekturi, zatim moderna arhitektura s internacionalnim izrazom te, na kraju arhitektura koja teži prema kontinuitetu identiteta arhitektonskog izraza pojedinih regija.

Teoretska dostignuća

Ako je u prvom dijelu našega razmišljanja, pažnja bila usmjerena prema predstavljanju umjetničkih ostvarenja na području sakralne arhitekture, u nastavku će imati prednost dostignuća na teorijskom nivou. Zbog jasnoće je potrebno unutar teorijske sfere razlikovati barem dva sadržajna sklopa: znanstveno-istraživačkoga i stručno-aplikativnog. Iako

su po svojoj prirodi slični, utemeljeni su na različitim zakonitostima. To se konačno odražava na opsegu tj. njihovoj prisutnosti u razdoblju koje je predmet toga predstavljanja.

Već sumarni pregled skromnog gradiva koje se odnosi na obrađivanu problematiku ukazuje na izrazito prevladavanje stručno-aplikativnog, što je samo po sebi razumljivo, jer je ipak znanstveno-istraživačka djelatnost bila neprimjerno dublje uključena u institucijske okvire te je zbog znanih razloga bila ideološko obojena.

Zbog objektivnije slike o nivou teoretskih uspjeha u vezi s problematikom sakralne arhitekture, potrebno je osvrnuti se unazad na razdoblje prije Drugoga svjetskog rata tj. na prijelaz iz 19. u 20. stoljeće. Taj period čini se značajan i zbog djelovanja da se i mi sami približavamo sličnoj prelomnici te je zbog toga usporedba još i zanimljivija.

Znači, ako ostanemo unutar stručno-aplikativnog polja, ne možemo zaobići dva, po sadržaju nenadmašena rada koja su obilježila umjetničko stvaralaštvo na području sakralne arhitekture - knjiga izdana 1885 godine "Stavbinski slogi" i knjiga izdana 1908 godine "Umetnost v bogočastni službi" - obje pisane perom premeta Janeza Flisa te tiskane u vlastitoj nakladi. U razdoblje između izdavanja prve i druge knjige spada ustanovljenje Društva za kršćansku umjetnost, 1894. godine u Ljubljani koje je skupa sa skoro istovremeno ustanovljenim "Spomeničkim saborom za lavantinsku biskupiju" u Mariboru, značilo novi stvaralački naboje crkvene umjetnosti. Društvo je za temeljni zadatak postavilo rješavanje problema, koji ni dan-danas nisu ništa manje aktualni:

- "da se pronadu, sačuvaju i dostojno obnove kršćanske umjetnine,
- da se odstrane iz svetišta sve nedostojnosti i neprimjernosti,
- da se stvaraju djela u kršćanskom duhu i u pravom slogu" (Prvo 1896).
- u ustanovnom aktu su pored postavljenih zadataka zapisane i konkretne aktivnosti s kojima bi postigli zadane zadatke:
- "poučavanje riječima i tiskom općenito o kršćanskoj umjetnosti i o raznim njezinim strukturama na temelju liturgijskih odredbi i kršćanske tradicije,
- ustanovljenje biskupijskog muzeja za kršćansku umjetnost,
- dopisivanje s drugim društvima koja imaju iste namjere" (Isto mj.).

Društvo je svoje izjave o radu na tom području i znanstvene rasprave na temu kršćanske umjetnosti objavljivalo u vlastitom zborniku (Izvestje). Ustanovilo je škofijski muzej u kojem bi trebale dobiti utočište crkvene dragocjenosti, nekad uklonjene iz liturgijske upotrebe. S tim bi se

zaustavila već tada razgranata krađa. Hvale vrijedno je djelo tadašnjeg kneza-škofa dr. Antona Bonaventure Jegliča, kada je Društvu za potrebe muzeja ustupio prostore u svojoj palači. Na inicijativu je Društva započet projekt inventarizacije bogoslužnih zgrada i drugih djela kršćanske umjetnosti.

Zagrijani članovi društva, kao što su npr. bili župnik Frančišek Avsec koji je sam izmjerio i nacrtao 141 bogoslužnu zgradu, te prelat Janez Flis sa svojim predavanjima o crkvenoj umjetnosti u bogoslovnom sjemeništu (Prim.: Prvo, 1896, str.58-60) oduševljavali ostale svećenike i bogoslove, te tako djelotvornim primjerom oplemenili odnos prema umjetnosti.

Drugi Svjetski rat je grubo prekinuo to sadržajno bogato i s arhitekturnim ostvarenjima tijesno povezano događanje. Kao neke vrste rekvijem za to bogato razdoblje znači izlazak monumentalnog diptiha "Architectura perennis" (1941) i "Naponi" (1955), kojeg su stvorili tri velikana dvadesetog stoljeća - arhitekt Jože Plečnik, povjesničar umjetnosti France Stele i filozof Anton Trstenjak.

Drugi vatikanski crkveni sabor, koji znači sadržajno provjetranje svih nivoa Crkvenog života, odvijao se u razdoblju, kada se Evropa, a sa njom i Balkan, jedva izvukla iz mrtvačnice Drugoga svjetskog rata. Na Balkanu je nastala nova država. S novom državom i oslobađanjem nastupila su drkačiji, Crkvi nenaklonjeni društveni odnosi. Uz takvu klimu je bilo nemoguće očekivati učinkovito i kvalitetno sudjelovanje. Nastalo je proturječno stanje zbog toga što je država s jedne strane postupno uvaživala neželjenost Crkve u slovenskom društvu, a s druge strane je bila, slijedeći stručna ishodišta zaštite arhitektonskih spomenika, prisiljena surađivati s Crkvom - vlasnikom brojnih umjetničkih spomenika. Takvo stanje nikako nije moglo ostvariti uvjete za ponovni razvoj teoretskih razmišljanja. Tako je na tom području zavladao muk, prekinut s nekoliko članaka o Plečnikovu radu, koji je trajao do početka 70-tih godina.

Prvi znak postupnog oživljavanja misli o promatranj temi predstavila je revija "Crkva v sedanjem svetu", koja se počela izdavati 1966. godine. Iako je sadržajni koncept revije bio prije svega posvećen pastoralnoj problematici, u njoj je od prvog izdanja do danas uvršten lijep broj važnih rasprava na temu sakralne arhitekture tj. općenito o sakralnoj umjetnosti. Posebno važnu ulogu su odigrali urednici te revije. Oni su "otvorenim očima" pratili događanja u vezi s koncilskom obnovom

bogoslužnih prostora, te su svojim redovitim komentarima o dobrim i slabim rješenjima, dali važan doprinos ljepšem izgledu naših crkvi.

Upravo zahtijevnost problema s kojima su se susretali, tada još rijetki arhitekti, prilikom obnavljanja bogoslužnih prostora, te s ratom prekinut kontinuitet znanja koja su potrebna za rješavanje tako zahtijevnih i specifičnih problematika, u početku 70-tih godina u velikoj su mjeri podupirali ustanovljenje Kruga za sakralnu umjetnost. Osnovna namjena druženja u tom krugu bila je povezivanje umjetnika koje je prije svega zanimalo stvaranje na području sakralne umjetnosti. Sudjelovanje Plečnikovih učenika, arhitekta Bitenca i arhitekta Kregara u tom krugu je doduše upozoravalo na mogućnost prijenosa znanja i njihovih bogatih iskustava na mlađe generacije umjetnika, ali na žalost do toga nije nikada došlo. Upravo to je u velikoj mjeri pomoglo da su inače rijetki sastanci toga kruga zamrli. Značajka je periode koja je trajala do sredine 80-tih godina izrazita podijeljenost tj. separiranost događanja na području sakralne umjetnosti od civilne sfere.

Ta "samostojnost" je išla tako daleko, da su sredinom 70-tih godina, neki od tadašnjih "službenih" arhitekata, kako je bilo u ovom izlaganju već spomenuto, razmišljali čak i o nemoralnosti arhitektovog angažmana na takvim temama (Prim.: Gabrijelčič 1976, 20). Zbog toga je i logično ignoriranje tadašnjih arhitektonskih kritičara za stvaralaštva na području sakralne arhitekture.

Želja stvaraoaca na području sakralne umjetnosti za povezivanjem nije zamrla. Tako je npr. sredinom 80-tih u okviru Društva slovenskih katoličkih izobraženika, stvorena Sekcija za sakralnu umjetnost. Unatoč organiziranju predavanja na kojima su sudjelovali i neki od profesora sa Arhitektonskog fakulteta (prof. dr. Peter Fister, prof. dr. Fedja Košir, prof. dr. Jože Marinko, prof. dr. Jože Kušar) sekciji, zbog pomankanja energije koja je potrebna za stalno i skupno sudjelovanje, nije uspjelo nadmašiti "ljubiteljskog" nivoa. U taj period spada i nekoliko članaka i rasprava, koje su objavile revije *Tretji dan* i *Celovski zvon*.

Spomenuto sudjelovanje profesora ljubljanske univerze na susretima, koja su obrađivala problematiku sakralne arhitekture upozorava nas na postupno mijenjanje odnosa civilne strukture prema toj problematici. U tim godinama i na samom Arhitektonskom fakultetu nastaju prvi seminari i diplomski zadaci na temu sakralne arhitekture, što nas navodi na ponovno oživljavanje te arhitekturne teme u teorijskom smislu. Određenu potporu opisanom događaju je dala i Crkva, koja je pri planiranju novih bogoslužnih zgrada počela upotrebljavati javne natječaje,

kojima je privukla i arhitekta, koji inače nisu svrstavani u krug stvaralaca sakralne arhitekture. Prilikom takvih natječaja i u stručnoj se publicistici razvijala živahna polemika, koja pri detaljnijem sadržajnom razmatranju još uvijek upozorava na velike pukotine u poznavanju osnova promatrane problematike. Uglavnom površno, odnosno previše jednostavno razumljena problematika sakralne arhitekture, naravno kao logičan rezultat već opisanih uvijeta je barem u određenoj mjeri utjecala na to, da prijedlog za uvođenje posebnog izbornog predmeta u području sakralne arhitekture, na Arhitektonskom fakultetu u Ljubljani, do kraja osamdesetih godina nije naišao na podršku. Prevladalo je mišljenje da je boguslužna zgrada samo jedna od društvenih zgrada te da za to nije potrebna posebna pozornost tj. obravnavanje. Devedesete godine su donijele demokratske promjene, a s time i više mogućnosti za potpuno odstranjivanje ideoloških prepreka, koje još i dan danas u određenoj mjeri umanjuju konstruktivne naučno-istraživačke i stručne radove na području sakralne arhitekture. Tako se 1990. godine naručilac nove crkve u Stožicama (Ljubljana) pohvalio da su na natječaju za tu crkvu sudjelovali priznati arhitekti koji do tada još nisu radili na području sakralne arhitekture (Prim: Marinko 1990, 30).

Godine 1992 u Mariboru je ustanovljena galerija *Ars sacra* sa osnovnom namjenom da se kreira okolina koja će pomoći stvaraocima sakralne umjetnosti da se uvaži njihovo djelo tj. rad i koje će ga na taj način jednakopravno suočiti s ostalim ostvarenjima. Već slijedeće godine galerija je organizirala simpozij na temu "Uloga umjetnosti u liturgijskom prostoru". Zbog sličnih diskusija (1994 - Suvremena sakralna arhitektura u Sloveniji i 1996 - Sveto u sakralnoj arhitekturi.) i posebnih predavanja te događaje možemo označiti kao ponovni početak naučno-istraživačkih radova na području sakralne arhitekture, odnosno sakralne umjetnosti općenito.

Promjene su nastale i unutar Arhitektonskoga fakulteta. U diplomski program studija je uključen izborni predmet "Oprema sakralnih prostorija" (1996.), dok je u postdiplomskom programu izborni predmet "Sakralna arhitektura". S tim su bili osigurani uvjeti za temeljno i aplikacijsko istraživanje na institucijskom nivou, što je ujedno i temelj za kvalitetnije djelovanje na tom području. Rezultat, a istovremeno i dokaz opuštenijeg odnosa civilnog društva do umjetničkog stvaralaštva na području sakralne arhitekture, čiji je važan dio Univerzitet, je sigurno prva doktorska disertacija koja obrađuje probleme obnove i gradnje sakralnih objekata u Sloveniji te međunarodni simpozij u Tinjama o

“Sakralnoj arhitekturi u Sloveniji danas”, kojoj je suorganizator bio i ljubljanski Arhitektonski fakultet.

Kao posljednji rezultat pokušaja da se u Sloveniji i na teorijskom nivou ostvari ambijent u kojem će glavna naučno-istraživačka i stručno-aplikativna pozornost biti posvećena boguslužnoj zgradi, potrebno je ispostaviti ustanovljenje posebnog Instituta za sakralnu arhitekturu. Nastao je kao logična posljedica dugogodišnjih pokušavanja, kako na teorijskom tako i na praktičnom nivou, za poboljšavanje kvalitete gospodarenja crkvenim zgradama u Sloveniji. Poseban status toga instituta utemeljuje dvije osnovne točke po kojima su oblikovane i programske smjernice njihova djelovanja.

Prvo je moguće izložiti kao želju i namjeru da se financijsko i kadrovsko odtereti Crkva u Sloveniji, jer bi s vlastitim ustanovljenjem takvog instituta u sadašnjem teškom financijskom položaju sebi zadala dodatno teret. Zbog toga je prije svega važno razumjeti sopomenuti institut kao ponudu Crkvi i ne kao nastanak usporedne, protiv Crkve usmjerene strukture. Kao drugo ishodište je moguće opredijeliti namjeru koja je i u upravo započetoj sinodi u Sloveniji zapisana u njezine najvažnije ciljeve, uspostaviti konstruktivan dijalog između Crkve i civilnog društva. Predstavljeni status u današnjim političkim i ideološko više puta pregrijanim uvjetima, upravo zbog svoje samostalnosti i otvorenosti za konstruktivno usmjereno raznolikost omogućava nastanak ambijenta u kojem je moguće gajiti i ostvarivati vrednote kao što su dijalog između pojedinih struka, neovisnost i poštenje.

Institut za sakralnu umjetnost vidi svoje mjesto u postojećem području gdje se prekrivaju tj. dodiruju organizacijske strukture Crkve i Države. Takva utemeljenost instituta je poželjna, jer upravo to garantira uvjete za preoblikovanje različitosti, uvjetovanih na specifičnosti obiju institucija u zajedničkoj viziji mudrog upravljanja crkvenim zgradama.

Institut je svojim pogledom na problematiku gospodarenja crkvenim zgradama, već uspio privući poznate stručnjake s različitih područja sakralne arhitekture. Trud i želja da se što prije uspostavi suradnja s Crkvom, a i sa državom je već pokazalo određene rezultate. Tako je u suradnji s Domom Sv. Jožefa u Celju već počeo ciklus osposobljavanja svećenika u kvalitetnijem gospodarenju crkvenim zgradama.

Usporedno s uspostavljanjem veza sa različitim institucijama, Institut je počeo s aktivnostima na dva dugoročno zasnovana projekta s

kojima želi oživjeti proces korjenitih promjena kvalitete gospodarenja crkvenim zgradama i to na slijedeći način:

- uspostavljanjem temeljne i cjelovite baze podataka o obilježjima, karakteristikama i posebnostima sakralne arhitekture u Sloveniji;
- uspostavljanjem baze podataka o materijalima, konstrukcijama, tehnologijama i postupcima koji se upotrebljavaju kod obnavljanja sakralne arhitekture.

Spomenuti, dugoročno zasnovani projekti omogućavaju ujedinjenje vrhunskih domaćih i stranih stručnjaka, koji su neposredno ili posredno povezani s gospodarenjem crkvenih zgrada, pripremom analiza, usmjerenja, uputa i odluka koje u procesu gospodarstva garantiraju regularnu racionalnost i, ne na zadnje, stručnu pomoć Crkvi u pregovorima s državom o problemima gospodarstva.

I ako se na kraju okrenemo natrag, na period prijelaza iz 19. u 20. stoljeće, mislim da možemo povući usporednicu. Sa sigurnošću možemo utvrditi da 20. stoljeće donosi povećanje podataka u teorijskoj sferi sakralne arhitekture. To je dobro. Razlika je u tome (i nad time bi se Crkva u Sloveniji "na pragu trećeg tisućljeća", koja je već duboko upletena u sinodalna događanja, morala sigurno zamisliti) dakle, razlika je u biti da je inicijativa na području teorijskog razmišljanja o sakralnoj arhitekturi, za razliku od prije 100 godina, na strani laika.

Kad bi to bio rezultat zalaganja Crkve u Sloveniji, da u periodu nakon 2. vatikanskog crkvenog sabora što bolje uvaži njegove značajne principe, tako da i laici preuzmu aktivniju ulogu u životu Crkve, uz koju će se moći u potpunosti ponašati kao kompletne i jedinstvene osobe, tada je to dobro.

Ako je ipak sve to samo odraz crkvene marginalizacije značaja i uloge sakralne arhitekture u njezinom najširem smislu, ako je to rezultat nekakve bezbrižnosti do neposrednih pastoralnih, prostornih, povijesnih i kulturnih skrajnosti obravnavanog segmenta stvaranja, onda je sada pravi trenutak za ponovno promišljenje.

LITERATURA

- DEBEVEC, L., 1997: *Prenova in gradnja sakralnih objektov v Sloveniji*, (doktorska disertacija), Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- JANEZ PAVEL II, 1996: *Nagovor kulturnikom v Mariboru*.
- DOSTAL, J., 1896: *Poročilo, V: Prvo izvestje Društva za krščansko umetnost v Ljubljani za leto 1895 in 1896*, Društvo za krščansko umetnost, Ljubljana.
- GABRIJELČIČ, P., 1976: *Arhitekturni bilten*, Ljubljana.
- JARM, S., 1998: Izraz in moč resnice, *Cerkev v sedanjem svetu* 32
- VITRUVIUS, M. P., 1990: Deset knjiga o arhitekturi, naslov izvirnika: *De architectura libri decem*. Prevod: M. Lopac).
- KREČIČ, P., 1992: *Jože Plečnik*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- LIČEN - KRMPOTIČ, M., 1998: Umetnost je nesmrtna, *Cerkev v sedanjem svetu* 32.
- MARINKO, J., 1990: Cerkvna arhitektura na razpotju. *Delo*, 2.6.1990.
- OMAHEN, J., 1976: *Izpoved*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- PRELOVŠEK, D., 1992: *Žale arhitekta Jožeta Plečnika, mesto Ljubljana*, Ljubljana.